

Amikor Krakkó állam volt

Az ókor és a középkor városállamainak mennyire torz utáinzatai az újkori város-államok! Az előbbieket történelmi korok virágoztatták fel, rétegeztették egymásra anyagi és szellemi kultúrájukat, az utóbbiakat jobbra véres háborúkat lezáró békekongresszusok pecsétjei keltettek életre — törékeny kompromisszumok eredményeként. Hogy milyen életre, azt jól megvilágítja a *Schleswig-Holstein* Gdańskra-Danzigra dördülő ágyúinak torkolatúze 1939. szeptember 1-én. A lengyel múltnak azonban nem Gdańsk volt az egyetlen szabad városa: Krakkó is közel harmadévszázadon át az volt. Felszámolása, beolvasztása nem kevésbé tragikus körülmények közt ment végbe, mint Gdańsk Szabad Városának likvidálása 1939-ben.

Milyen körülmények között alakult meg Krakkó Szabad Városa, amely az adott politikai helyzetben hatalmas nyeresége volt a lengyelségnek? (A krakkói városállam léte a szétszabdalt nemzet kultúrájának, nyelvének, történelmi hagyományainak ápolása, megőrzése szempontjából bizonyult felbecsülhetetlen jelentőségűnek. Ezzel szemben Gdańsk szabad várossá nyilvánítása 1919-ben azt jelentette, hogy az újjászülető lengyel állam hiába jutott ki a Balti-tengerhez, vak maradt, mert nem rendelkezett kikötővel.) 1815 — Bécs: a történelem első kongresszusának dátuma és színhelye. Amikor és ahol, mint ilyen összejöveteleken szokás, megkísérelték örökérvényűen átrajzolni Európa térképét. A Lengyel Nemesi Köztársaság 1772-es első felosztását ábrázoló allegorikus rajz térképét immár negyedszer állják körbe Poroszország, Oroszország és Ausztria urai. Csak a felségek személye változott az 1772-től eltelt negyvenhárom év alatt, a cél változatlan: ki-ki minél nagyobb területet szeretne birodalmához csatolni Poloniából. A kard, amellyel II. Frigyes az allegorikus ábrán annak idején éppen Gdańskra bökött, 1815-ben átkerült III. Frigyes Vilmos kezébe, s most I. Ferenc császár lett a Krakkóra mutató osztrák uralkodó. De, és ezzel fel is borult a hajdani kép kompozíciós egyensúlya, Krakkóra mutatott I. Sándor cár is. Ferenc jogi érvekkel hozakodott elő; Krakkó 1795 óta a Habsburg-birodalom elidegeníthetetlen része, azt tőle Napóleon vette el és csatolta a lengyelek 1807 óta szerveződő, terebélyesedő új államához, a Varsói Hercegséghez. A cár ezzel azt szegezte szembe, hogy a Varsói Hercegséget 1813-ban, amikor a semleges Ausztria még csak tétlen nézője volt erőfeszítéseinek, az ő hadai tisztították meg a lengyel—francia—szász hadaktól. Sándor cárt azonban nem a Varsói Hercegség területén hozott áldozatainak emléke sarkallta Krakkó megtartására, hanem az, hogy e tétlével megőrizze a lengyelek belévetett bizalmát, s a még kételkedők, ingadozók, vele szemben ellenségesek rokonszenvét is megszerezze. Ami Napóleonnak nem sikerült, miért ne sikerülhetne neki? A francia császár birodalmának keleti bástyájává akarta kiépíteni Lengyelországot. Egy részben helyreállított Lengyel Királyság miért ne képezhetné ezen túl nyugati erődítményét az ő birodalmának? Sándor tudta, hogy uralkodásának első szakaszában, az 1800-as évek elején, személyéhez nagy reményeket fűztek a lengyelek. Ezeket szertefoszlatták a Napóleon-ellenes koalíciók összekovácsolása során tett politikai sakkhúzásai. 1813 elejétől azonban mindent elkövetett, hogy a lengyelek bizalmát visszaszerezze. Amikor elfoglalta a Varsói Hercegséget, ígéretet tett, hogy annak területén — „bevezetőként” kikiáltja — a Lengyel Királyságot.

A Bécsi Kongresszus azonban — részben — keresztülhúzta Sándor számításait, lehűtötte a felforrósodó lengyel reményeket. A porosz király ugyanis visszakövetelte uralkodótestvérétől a Varsói Hercegség nyugati, északnyugati területeit, mondván, hogy azokat Napóleon rabolta el országától a tiltsi békében. III. Frigyes Vilmos követelésének a Sándor túlságosan nagy európai tényérésétől megriadt Anglia, no meg a vesztes Franciaország adott kellő nyomatókat. Az orosz uralkodó emiatt a

kudarca miatt ragaszkodott a lengyel rokonszenv utolsó fontos zálogát is jelentő Krakkóhoz. Ferenc császárt viszont stratégiai megfontolások tették makacssá: ha Krakkót átengedi a cári birodalomnak, akkor annak hadai a kényelmes hídfőálláson át bármikor előzönölhetik a Visztula bal partját, s alkalmasint megindulhatnak Bécs felé. A feszültté váló helyzetben Sándor bizonyíték bölcsebbnek és nagylelkűbbnek. Kompromisszumos megoldásként azt javasolta, hogy Krakkóból és közvetlen környezetéből — a három szomszédos állam protektorátusaként — alakítsanak „független és szigorúan semleges szabad várost”. Így, e rövidesen megvalósuló indítványával, amellyel, hogy lengyeleinek bizalmát megőrizte, Ausztria aggodalmát is sikerült eloszlatnia. Poroszország, mivel nem az ő közvetlen érdekelttségéről volt szó, támogatta a tervet. A három „protektor” 1815. május 3-án írta alá Krakkó Szabad Városának, más néven a Krakkói Köztársaságnak az alapító okmányát. Egy hónap múlva a kongresszus valamennyi tanácskozó fele ellátta kézjegyével a dokumentumot, amelyhez a szabad városnak adott liberális szellemű alkotmányt is csatolták. Ez utóbbi kidolgozását — minden bizonnyal egykori barátja, Czartoryski herceg sugallatára — szintén Sándor cár kezdeményezte. A konstitúciót három év múlva kiegészítették, egyes cikkelyeit „pontosították”.

Krakkó Szabad Városa a csatolt részekkel 1030 km²-nyi területen feküdt. Kilencvenezer lelket számlált, közülük huszonötezer laktak a „fővárosban”. Számos falu és három kisváros tartozott a köztársasághoz. Hivatalos nyelve a lengyel volt, „államvallása” katolikus, de valamennyi polgárának hitét tolerálták. A szabad város élén, mint végrehajtó szerv, a kormányozó szenátus állott. A szenátus elnökét és nyolc tagját a törvényhozó testület, a képviselők gyűlése delegálta, kettő tagot az egyetem, kettőt pedig a káptalan küldött. A Krakkói Köztársaságot azonban a szomszédos államok három „rezidense” tartotta kezében: lényegi kérdésekben a királyi, cári és császári megbízott döntött. Az első időszakban mindamellett csak nagyon tapintatosan avatkoztak a szabad város belső ügyeibe. Arra azonban ekkor is vigyáztak, hogy a tiltó rendelkezéseket betartassák. A városállam ugyanis nem nyújthatott azilumot menekülteknek, katonaszökevényeknek, nem adhatott otthont politikai összeesküvéseknek, nem vethetett ki vámot, nem tarthatott fent kapcsolatokat idegen országokkal.

A Krakkói Köztársaság, a gyors véget hangoztató jóslatok ellenére, három évtizeden át fennállott. Sőt, első évtizedét gazdasági, második évtizedét kulturális virágzás jellemezte. A prosperitásnak, a közmondásos jólétnek azonban nem volt szilárd gazdasági alapja. Ez a jólét, mint a későbbi — főleg az 1830-as novemberi felkelést követő — évek eseményei bizonyítják, teljesen a három országrabló szomszéd hangulatának, jóindulatának a függvénye volt. Poroszország, Oroszország és Ausztria az első időszakban messzemenő kereskedelmi szabadságot biztosított „pártfogoltjának”. A Krakkói Köztársaság például bármelyik országból szabadon behozhatott árut. (Olyat is, amelyre a cári birodalmában magas vámot kellett fizetni.) Saját termékeit minden megkötés nélkül vihette szomszédainak. A szabadon behozott „nyugati” árukat jól szervezett csempészhalózat szállította tovább Oroszországba. Ennek lehetősége hatalmas jövedelmet biztosított a szabad városnak és polgárainak, viszont teljesen lehetetlenné tette az ipar fejlődését, amely csupán a középkori regulák alapján működő céhekre korlátozódott. Az ilyen kézművesipar természetesen nem jelentett megfelelő felvevőpiacot a bányászatnak, így a szabad város bányái tulajdonképpen a szomszédoknak termeltek, azoknak voltak kiszolgáltatva. A jól szervezett kereskedelem mellett a mezőgazdaság jelentette a Krakkói Köztársaság legfontosabb jövedelemforrását. A jobbágyság sorsa némileg különbözött a galíciai jobbágyokétól: Sándor cár utasítására ugyanis a szenátus reformokat vezetett be az állami és egyházi birtokokon, és ezek némileg könnyítettek az itteni jobbágyok életén, akik lassanként szolgáltatásaikat is pénzzel válthatták meg. Mindazonáltal nem valószínű, hogy a közmondás — „Krakkóban olcsó az élet és alacsonyak az adók” — a jobbágyság körében fogalmazódott volna meg. Azért sem, mert a földesúri, nemesi birtokokon itt is ugyanolyan kíméletlen kizsákmányolás folyt, mint Galíciában és Oroszországban.

A városállam tudósokból, tanárokból, hivatalnokokból, kereskedőkből és iparosokból álló polgárságát a lengyelek mellett asszimilálódott csehek, osztrákok, zsidók és sziléziai németek alkották. Egyébként bármely bevándorló, amennyiben nem volt a törvény üldözöttje, öt éven belül állampolgárságot kaphatott. Krakóban jelentős szerepet játszott a csekély számú arisztokrácia. Tagjai rendszerint csak télire költöztek be a városban álló házukba, palotájukba. A tekintélyesebb tömegű módosabb nemesség szintén hasonló alapon számított krakkóinak.

„Krakkó a lengyel hazafiak Mekkája” — hirdette a másik, a lélek által megfogalmazott közmondás, amelynek 1831 előtt az egyetem adott hitelt és tartalmat. Az 1820-as években Varsóban és Vlnában is működött egyetem, de a krakkói volt a legősibb és a legszabadabb. Az 1364-ben alapított és a felvilágosodás korában eredményesen megreformált nagyhírű „Akadémia” kiváltságait, autonómiáját az 1815-ös alkotmány megerősítette. Ennek eredményeként elmondható róla: állam volt a városállamban. Az egyetem diákjai vagy tanárai ellen például a rendőrség nem indíthatott nyomozást, nem kezdeményezhetett bünvádi eljárást. Ez az egyetem vezető testületének feladata volt. A három szomszédos ország arra is kötelezte magát, hogy polgárainak engedélyezik a köztársaság iskoláinak szabad látogatását. A színvonalas oktatás, az egyetem híre a határokon túlról is a városba vonzotta a lengyeleket. Nem egy család éppen gyermekeinek jó taníttatási lehetősége miatt telepedett le Krakóban.

Természetes, hogy azok, akik a szabad város viszonylagos szellemi szabadságát nem nézték jó szemmel, először is az egyetem ellen indítottak támadást. A szándék — udvari szinten — eredményt is jelentett. Metternich és Novoszilcov közbenjárására már 1822-ben korlátozták az egyetem önállóságát, népszerű rektorát elmozdították, orosz-lengyelországi diákjait visszahívták. Mindennek alapjául egy felfújót, voltaképpen jelentéktelen rendőrségi ügy szolgált.

A szabad város kulturális életének másik jelentős tényezője a kiadói tevékenység. Az egyetem léte ebben is tükröződik, mivel a kiadott művek jelentős része tudományos munka. Közülük több foglalkozik Krakó történetével, és általában a lengyel történelemmel. Megjelenik egy összefoglaló lengyel irodalomtörténet is. Irodalmi mű azonban jóval kevesebb lát napvilágot, mint Varsóban vagy Vlnában. Ami említésre méltó, az Niemcewicz, Krasicki vagy Mickiewicz egy-egy alkotásának újrakiadása.

Az irodalmi élet jórészt főúri és polgári szalonokban szerveződött. Ezek az irodalmi szalonok azonban szellemükben rendkívül lojálisak voltak. A szenátus elnökénél, Stanisław Wodzickinál például rendszeresen megjelentek Pétervár, Berlin és Bécs krakkói rezidensei is. Sokkal tárgyyszerűbbek voltak az egyetemi professzoroknál rendezett irodalmi találkozók. Ezek, miután 1822-ben, a karbonári mozgalom veszélyeire hivatkozva megszüntették az 1786 óta működő Krakó szabadkőműves páholyt, amelynek az egyetem tudorai majdhogynem kötelező jelleggel tagjai voltak, félig-meddig az ilyen jellegű összejöveteleket is pótolták. A krakkói szalonok és irodalmi fórumok azonban nem tudtak felnevelni igazi alkotóművészt. A város 1831-ig csak két élvonalbeli költőt mondhatott volna magának. Az egyiket, Jan Pawel Woronicz krakkói püspököt valóban magának is vallotta. A lengyel klasszicista irodalom híres, idős képviselője azonban 1815 után már semmi újat, jelentőset nem alkotott, tevékenysége kimerült a „passzív” kultúrapártolásban. A romantikus költészet ifjú ígérését, a Krakói Köztársaság Mickiewiczének titulált Józef Lapsińskit pedig a város kivetette magából. A Jagelló Egyetem diákja, akinek életében mindössze egyetlen verseskötete jelent meg, 1830-ban szerencsétlen körülmények között távozni kényszerült a városból. A lengyel szabadságharc katonája lett, s annyit se tudunk róla, hogy a grochowi vagy az osztrolenkai csatában esett-e el.

A múlt tisztelete, ereklyéinek gyűjtése, hagyományainak ápolása állampolgári kötelesség lett Krakóban. Nemcsak a város politikai helyzete, hanem a lengyel történelemben betöltött szerepe is kötelezett erre. Intő jelképként állandóan erre figyelmeztetett a város fölé emelkedő Wawel, amelynek kriptáiban a hajdani nagyság őrizői-

ként királyok, érsekek és hadvezérek aludták örök álmukat. 1817-ben nagy pompával itt helyezték végső nyugalomra Poniatowski Józsefet, a lengyel hadak főparancsnokát, aki a lipcsei csatában halt hősi halált. Nem sokkal később itt kapott nyughelyet Kościuszko is. A Krakkó mellett magasodó Kościuszko- és Wanda-halmot is ezekben az években horták össze a lengyel nemzet tagjai. Máig vitatott múltrombolás egy esetben történt, amikor lebontották a belvárost övező középkori erődítményfalat. A Florian-kaput és szárnybástyáit csak nemzetgyűlési interpelláció révén sikerült megmenteni. Hogy a kőfalgyűrűért mennyire kárpótolt és kárpótol a helyén támadt sétány és faszor, arról ma is megoszlanak a vélemények.

A felosztott Lengyelországnak fontos szellemi, lelki temploma volt a színház. A varsói Nemzeti Színházat 1765-ben alapította Szaniszló Ágost király. 1781-ben már Krakkónak is volt állandó társulata. A szabad város vezetői, tisztában lévén a jelentőségével, állandóan napirenden tartották egy állami színház létrehozását. Anyagi lehetőségeikből azonban csak Jacek Kluszewski teátrumának támogatására futotta 1830-ig. Kluszewski repertoárjában a komédia szerepelt első helyen. Az olyan kiváló drámaíróknak, mint a műveiben máig elevenen élő Aleksander Fredrónak, öt komédiáját Krakkóban tűzték először műsorra.

A krakkói irodalmi és színházi életet meghatározta a cenzúra, amelynek enyhé- sége és szigorúsága a külső politikai nyomás barométere szerint ingadozott. 1815 októberében valamennyi könyv, újság és színmű cenzurálását elrendelték. Ennek „munkáját” a szenátus a rendőrségre, a tudományos publikációk ellenőrzését pedig az egyetemi szervekre bízta. A cenzúra mindamellet nem nagyon hallatott magáról az első években. Az 1818-as módosított alkotmány így némi joggal szólhatott a nyomtatott szó szabadságáról. (1819-ig Sándor cár Lengyel Királyságában sem működött cenzúra.) A képviselőházban az egyik követ erre a tényre hivatkozva kérte a formális cenzúra eltörlését, javasolva, hogy a nyomtatott szóért annak szerzője tartozék személyes felelősséggel.

A cenzúra igazán, despotikus hivatásának megfelelően csak 1832 után kezdett tevékenykedni. Ettől kezdve nemcsak a Krakkói Köztársaságban kiadott könyveket, újságokat vette szellemtelen nagytörlencséje alá, hanem a külföldről behozott kiadványokat is. (1833-ban például hajtóvadászatot rendeltek el Mickiewicz művei ellen! Eredménytelenül.) A színművekből nemcsak a politikailag „kényesebb” részeket törlötte vagy tompította, hanem az erkölcsileg „sikamlósabb” jeleneteket is kihúzta vagy átírta. (A férj nem tarthatott szeretőt — a szeretőt fivérére változtatta a cenzúra; az anya nem szerethetett bele egy harmadik személybe — unokaöccs lett belőle; ha a fiú szembekerült az apjával — távoli rokonná idegenedett stb.) A cenzúrahivatal végül odáig ment buzgóságában, hogy a gyászjelentőket és a temetői sírfeliratokat is ellenőrizte. Nem csoda, ha ezért a sokrétű szellemi munkáért a cenzorokat rendkívül magas jövedelemmel jutalmazták.

Hogy a cenzúra sárkánya mind a hét fejét egyszerre emelte fel, s oly veszett dühvel kezdte ontani szellemet emésztő tűzét, összefügg azzal a változással, amely az 1831-es lengyel szabadságharc bukása nyomán a Krakkói Köztársaságban is bekövetkezett. A Varsóban 1830. november 29-én kitört felkelést ugyanis a szabad városban is nagy lelkesedéssel köszöntötték. A tömegek azt követelték, hogy Krakkó nyomban csatlakozzék a varsói revolúcióhoz. A diákság nem várt a szenátus döntésére, önkéntes csapatot szervezett és százával sietett a „tett színhelyére”. A városban nemzeti gárda alakult, amelyet sokak máris a leendő krakkói hadsereg magvának láttak. A novemberi felkelés által életre hívott varsói nemzeti kormány számára azonban diplomáciai megfontolásokból rendkívül fontos volt, hogy a krakkóiak megőrizzék „szigorú semlegességüket”, s ne kötelezzék el magukat északi testvéreik mozgalma mellett. A Czartoryski herceg által vezetett kabinet ugyanis jó viszonyt akart kialakítani Ausztriával, amelynek a „keleti kérdés” miatt átmenetileg megromlott a kapcsolata Oroszországgal. Azzal is tisztában volt, hogy a Krakkói Köztársaság első- sorban osztrák érdekerület. Számára a krakkói híd politikai híd volt Poroszország és Ausztria felé, de kapocs volt Európa más államaihoz is. Emellett a szabad város

kereskedőinek közvetítésével a fegyverszállítmányok is ezen a hídon át gördültek Varsóba. Czartoryski Krakóba delegált megbízottjának azonban csalódnia kellett a Bécs iránt táplált reményekben. Az osztrákok egy idő után lefoglalták a felkelőknek küldött transzportokat, elkobozták a varsói diplomáciai futárküldeményeket, végül a Krakói Köztársaság határát lezárták a Lengyel Királyság polgárai előtt. 1831 szeptemberének végén a Krakóban meghúzódó menekültek nagyriadalmára Rüdiger csapatai Paskievics utasítására megszállják a „független és szigorúan semleges” államocskát. Miklós cárnak e tettét Ausztria ugyanolyan ingerült tiltakozással fogadta, mint annak idején bátyja szándékát, aki Krakót meg akarta őrizni a Lengyel Királyságnak. Miklós azonban nem akarta megbontani a Szent Szövetség egységét, csupán a szabad városnak akarta megmutatni, hogy felséges büntető keze mindenhová elér. Két hónap múlva kivonult a köztársaságból.

Ez az okupációs közbizonyos valóban nem bomlasztotta meg a három országrabló barátságát, sőt a lengyelek megmozdulásától való félelem még inkább szorosabbra fűzte azt. „Vegyesbizottságuk” 1833-ban átszervezi a szabad várost, megváltoztatja, „kijavítja” alkotmányát: pontosan meghatározza a „szigorú semlegesség” fogalmát. A semlegesség megsértésének tekint minden olyan nyílt vagy titkos cselekedetet, amely a szomszédos „pártfogó államok” belső nyugalomának megzavarására vagy — mai kifejezéssel — társadalmi rendjének megváltoztatására irányul. Megtiltja a szabad város polgárainak, hogy a szomszédos országokban élő lengyelek ügyébe beavatkozzanak. A szenátust, amelynek tagjai közül kizárják az egyetem képviselőit, teljes mértékben alárendelik a Bécset, Berlint és Pétervárt képviselő rezidenseknek. Napirendre kerül az egyetem likvidálásának kérdése, végül beérik megreformálásával: a rektort megfosztják maradék hatalmától, ellenőrzik az előadásokat, a tanszékek vezető posztjának betöltéséhez meg kell kapni a három uralkodó jóváhagyását, s szigorú fegyelmi előírásokkal sújtják a diákságot. A lengyel irodalmi tanszéket csak nagy harc árán sikerül megőrizni. Ennek a szellemi irtóhadjáratnak az eredményeként nagyot zuhan az oktatás színvonala, erősen megcsappan hallgatóságának a száma. Az egyetem pusztasága léte mindamellett óriási jelentőségű, mivel a varsói és a vilnai egyetem megszüntetése után jó ideig Krakóban működik a lengyeliség egyetlen Universitása.

Az egyetem megszüntetése mellett felvetődik a szabad város mielőbbi felszámolásának terve is. Hozzjárulnak ehhez azok a sikertelen partizánakciók is, amelyeket Krakóban és Galiciában szerveztek a cári birodalom ellen. 1833-ban Ausztria és Oroszország egyezményt kötnek Münchengratzben a lengyel politikai összeesküvések, forradalmi mozgalmak kölcsönös likvidálásáról. A megállapodáshoz hamarosan csatlakozik Poroszország is. Az aláírt dokumentum IX. cikkelye szerint, „amennyiben a szabad város kormányzata a hozzá intézett jelentésekre és panaszokra se mutatna hajlandóságot ama fondorkodások felszámolására, melyekre a figyelmük felhívatik, avagy nem állana a rendelkezésére megfelelő eszköz a bűnösök üldözésére, abban az esetben a megállapodó magas felek fenntartják maguknak azt a jogot, hogy Krakó Szabad Városát és környékét katonailag megszállják”.

Az 1830-as évek alkotják a szabad város fennállásának politikailag legválságosabb, kulturálisan leggazdagabb évtizedét. A Lengyel Királyság alkotmányának megszüntetése, politikai, kulturális intézményeinek felszámolása után ugyanis Krakó szerepe páratlanul megnőtt. A hajdani lengyel államnak valóban egyetlen földdarabja volt, ahol hivatalban maradt a lengyel nyelv és lengyel állampolgárságú volt a lengyel. Ez persze nem jelenti azt, hogy az évtized legnagyobb lengyel irodalmi művei itt születtek volna meg. Volt ugyanis egy körülhatárolhatatlan lengyel terület: az emigránsok magasban lebegő hazája — Franciaországban, Angliában, Itáliában, Svájcban, a német államokban. A romantika első nemzedékének legnagyobbjai — Mickiewicz, Słowacki, Krasiński — éppen a lengyel földtől távol alkották kiemelkedő műveiket. Az e nemzedék élvonalába tartozó Seweryn Goszczyńskit, és másodvonalának tagját, Wincenty Polt azonban a szabadságharc bukása után Krakóba vitette sorsa, ahol pezsdítő módon kapcsolódtak be a köztársaság kulturális és politikai

életébe. Mind az emigráns, mind a honi demokraták részéről legsürgősebb feladat volt a novemberi felkelés kritikáját elvégezni, tanulságait levonni. Az emigrációban alakult Lengyel Demokrata Társaság leszögezte: „Hazánk nem az idegen túlerő miatt, hanem társadalmi állásának hibái miatt bukott el.” Az 1835-ben alakult radikálisabb Lengyel Nép pedig a következőket írta *Kiáltványában*: „... Lengyelország nem emelkedhet fel a nemesség révén, hanem csakis a nép által”. Az 1830/31-es „konzervatív revolúció” ellenében támad mind Galíciában, mind a Krakkói Köztársaságban az új irodalmi-kulturális mozgalom: a nép felé fordulás. Népköltészeti gyűjtések folklórleírások, tanulmányok, útirajzok jelennek meg. A „népi mozgalom” a szlávok iránti érdeklődéssel is párosult. Krakkóban újra kiadták Chodakowski nagy jelentőségű munkáját, *A kereszténység előtti szlávokról*, amely többek között az egyház bűnéül rója fel, hogy a hajdan virágzó ősszláv kultúra megsemmisült. Megjelentetik az *Igor éneket*, a *Királyhegyi kéziratot*, nyelvtörténeti, költészet-történeti tanulmányok látnak napvilágot, a cseh történészek, nyelvészek számos munkáját fordítják lengyelre. E munkák megjelenése nagyban a Krakkói Köztársaság létének köszönhető.

A „lengyel hazafiak Mekkája” a politikai mozgalmaknak is „életteret” biztosított. A városban az emigráció politikai színpetének minden árnyalata képviseltette magát. Krakkó felé fordították tekintetüket azok, akik a harcot újra akarták kezdeni és azok is, akik amnesztiáért folyamodtak Miklós cárhoz. A hajdani Lengyelországot jelképező lengyel államocskát az emigráns Czartoryski politikai ütőkártyaként kezelte Franciaországgal és Angliával folytatott diplomáciai tárgyalásai során.

A szomszédos államok rezidensei — jól kiépített besúgóhálózatuk révén — tisztában voltak az emigráció minden krakkói lépésével. Tudták azt is, hogy a szabad városban szerveződött különféle titkos szervezetek közül, az 1835-ben alakult, s az európai karbonári mozgalommal szoros kapcsolatot tartó Lengyel Népi Szövetségre kell leginkább odafigyelniük. A Lengyel Népi Szövetség a nemesi előjogok eltörlését, a nép teljes társadalmi felszabadítását, és Lengyelország helyreállítását tűzte ki célul. A szövetség az egész hajdani Nemesi Köztársaságot be akarta hálózni sejtjeivel, hogy az össz lengyel felkelést a megfelelő pillanatban kirobbanthassa. A Szent Szövetség három érdekelt hatalma 1835-ben a cieplicei kongresszuson ismét fölvetette a megszállás gondolatát. A Berlinben szignált „titkos traktátus”, amely a megszállás feladatával Ausztriát bízta meg, előírta azt is, hogy kívánatos lenne, „ha a várost és a krakkói körzetet saját, kifejezett óhajának eredményeként csatolnák valamelyik pártfogó hatalomhoz, s ha a köztársaság maga kérné az ilyen irányú változást. Abban az esetben, ha e kívánság formálisan kifejezésre jutna, a három udvar megállapodna abban, hogy azt támogatja, s Krakkó és környéke hozzácsatolatik Ő Császári, Királyi Apostoli Felsőge államaihoz...” A szabad város megszállása egy esztendő múlva be is következett. 1836. február 9-én a császári, cári és királyi udvarok rezidensei az „elmúlt eseményekre és a szomszédos államok békéjének veszélyeztetésére” hivatkozva felszólították a szenátust, hogy a szabad város területéről nyolc napon belül minden emigránst távolítson el. Határátkelőül az Ausztriába vezető utat jelölték ki. Az osztrák sorompónál gyülekező hontalanokat, akiknek tekintélyes része már családot alapított és egzisztenciát teremtett Krakkóban, katonai fedezettel Triesztbe kísérték, ahonnan áthajózták Amerikába. A kijelölt ponton végül hatszázán gyűltek össze. — Kevesen ahhoz, hogy a köztársaság elkerülhette volna azt, amit előre elterveltek: katonailag megszállták. A hatóságok legelőször is a Lengyel Népi Szövetségre sújtottak le. Az elkövetkező két esztendőben pedig nemcsak a krakkói földalatti mozgalmat számolták fel módszeres alapossággal, hanem a galíciait és az oroszországit is. Ez lefejezte a honi lengyel irodalmi és kulturális életet is.

A lengyel forradalmi erők csupán a negyvenes évek közepére rendezték soraikat. Az újjáéledő mozgalom vezető és szervező testülete a Lengyel Demokrata Társaság versailles-i központja és annak Poznańban székelő honi képviselete volt. Az emigráns szervezet nem volt tisztában a hazai valósággal, azzal, hogy a politikai helyzet

semmilyen tekintetben nem érett egy összlegyel felkelésre. A felszabadító háború hívei a „jó ügyért kiontott vér megváltó szentségének”, „kisszerűségtől és habozástól megszabadító tett apológiájának”, „a hódító akaratnak és erőnek magát alávétő történelem” napóleoni víziójának romantikus ideológiájára alapozták tervüket; arra, hogy a lengyel ifjúság már érett a Lengyelországot megteremtő véráldozatra. A mozgalom teoretikusa Henryk Kamiński volt, aki tanulmányokban, brosúrákban fejtette ki nézeteit. Elmélete, miszerint a születő politikai forradalmat társadalmi forradalommal kell párosítani, népszerűségnek örvendett a honi összeesküvők között. Elképzelésük szerint, mielőtt meghirdetik a társadalmi felszabadítást, a nép spontán önzönléni fog a felkelés lobogói alá, s partizánháborúja megdönti az országrablók lengyelországi uralmát. A társadalmi szabadság jelszavában úgy bíztak, mint valami mindent megoldó varázsigében, s majdnem teljesen elmulasztották, hogy a tömegeket felvilágosítsák a készülő mozgalomról. (Ez a fordított struccpolitika tragikus következményekhez vezetett.) Ráadásul a felkelés katonai vezetőjének kijelölt emigráns Ludwik Mierosławski, ellenzője volt a gerillaharcnak, elképzelésében csak egy napóleoni típusú hadsereg kapott helyet, amelynek tisztikarát az emigráció adta volna. Egy ilyen hadsereg adott körülmények között természetesen csak hagyományos ábrándok szüleménye lehetett.

A felkelés gyakorlati szervezője, s a korszak legrokonszenvesebb alakja, Edward Dembowski, a „vörös várnagyfi” volt. Dembowski költőként is figyelemreméltó képviselője a romantikának: a hegeli történetfilozófia lelkes híve és népszerűsítője honfitársai körében. Ő fontosnak tartotta a felvilágosító munkát azok körében, akikért a harcnak folynia kellett.

A felkelés kirobbantását 1846 elejére tűzték ki. A porosz, az orosz és az osztrák hatóságok, mint rendszeren, most is jól tájékozódtak a készülő eseményekről. Amit a felkelés demokratikus szellemű vezetői is elmulasztottak, pótolták a galíciai osztrák hatóságok: a maguk érdekeinek megfelelően „tájékoztatták” arról a jobbagyság tömegeit, hogy mi készül. Az általuk föltreppentett hírek szerint a nemesség arra szövetkezett, hogy az általa megnyomorított népet kiirtsa. Hűséges alattvalóit természetesen csak a császár mentheti meg uraik bosszújától. A hírek Galiciában szétszóródó szikrái több évtizedes gyúanyagra hulltak. A földesúri kizsákmányolástól végsőkig elkeseredett jobbagyság a császárt éltetve fordult szembe közvetlen uraival. Azokkal szembe is, akik éppen a felszabadítására készültek. A február 18-án tétovázva Tarnów ellen vonuló nemesi felkelőket, akik megrettenvén otthonaikba húzódtak vissza, Breinl, a tarnóvi sztarosztata, jobbagyaikkal fogatta el. A városba transzportált nemesekért az osztrák hatóságok „fejpenzt” fizettek. Az udvar emberei szívesen elnézték, hogy a császár ellen összeesküvő nemesek udvarházai lángra lobbannak, de később, amikor a felkelő jobbagyok már válogatás nélkül irtották uraikat, hiába próbálták a tüzet eloltani. Galícia más tartományaiban is magasra csapott a gyűlölet lángja.

Mindez a krakkói felkelés előestéjén történt, amikor az előző évben Poznań és Krakkó között kidolgozott tervek egy része már amúgyis hamvába fűlt. A porosz hatóságok ugyanis az összeesküvésbe beavatottak egynémelyikének feljelentése alapján sorra tartóztatták le a készülő felszabadító háború Poroszországban tartózkodó vezetőit, köztük Mierosławskit is. Február közepére a Poznańi Nagyhercegségben szerveződött mozgalmat lefejezték. Így nem volt erő, lehetett volna a poroszországi lengyel területeknek és harcra buzdítón betörhetett volna Orosz-Lengyelországba. A poznańi kudarc hírére a felkelés kirobbantására adott utasítást Krakkóban visszavonták, majd utóbb mégis megerősítették.

Elgondolkoztató, hogy bár az osztrákok nagyjából rendelkeztek az összeesküvést szervező vezetők névsorával, mégsem fogták le őket kellő időben, és bár Collin császári generális a tarnóvi akciót követően bevonult Krakkóba, február 22-én délután mégis elhagyta a várost, holott ura volt a helyzetnek. Magyarázható ez a retiráda azzal is, hogy a Krakkói Köztársaság területének és környékének jobbagyai és bányászai a felkelés mellé álltak, és megjelenésük a városban ráijeszthetett a szeré-

nyebb hadtesttel rendelkező Collinra. De vajon nem Bécs részéről jól átgondolt provokációról lehetett-e mégis szó? Hogy Krakkó Pétervár és Berlin jóváhagyásával beolvasztható legyen az Osztrák Birodalomba. Február 22-én, amikor az osztrákok nyomán a szenátus tagjai és a hivatal más képviselői is elhagyják a várost, a hatalmat Krakkóban a felkelés vezetése ragadja magához. Mint legfontosabbat, kihirdetik a jobbágyfelszabadítást. Eközben Galíciában már feltartóztathatatlanul terjed a lengyel jobbágyok legnagyobb antifeudális felkelése, amelynek végül is 470 udvarház és több mint ezer ember esik áldozatul. A forradalmi mozgalom több emisszáriusát a jobbágyok ölik meg vagy juttatják osztrák kézre. Krakkóban pedig megalakul a nemzeti kormány és háborút üzen a három szomszédos hatalomnak. Kiáltványában egyrészt megszünteti a rendi kiváltságokat, másrészt földet ígér a nincsteleneknek. Három nap alatt hatezer ember sorakozik a felkelés zászlai alá, de a csapatok télen mustrákkal töltik az idejüket.

Február 24-én a háromtagú kormány egyik képviselője, Tyssowski, diktátorrá kiáltja ki magát. Titkára Dembowski lesz, aki a wieliczka-i bányászok élén ugyanezen a napon jelenik meg a városban. Első tetteként újságot ad ki és forradalmi klubot alapít. Cikkeiben lényegi dolgokat hirdet: „a forradalom és a nép elválaszthatatlan fogalom”; „szeressétek a népet és hirdessétek meg neki a társadalmi forradalmat, és ő hinni fog nektek és még a pokolba is követni fog benneteket”. Ő is földet ígér, de látóhatárán belül már megjelenik a munkásság is. Neki fizetésemelést kér, s új munkahelyek teremtése céljából nemzeti műhelyek alapítását tervezi. Az agitáció éveken át történt elmulasztását mindazonáltal pótolni még a tiszta jellemű Dembowski se tudta. Ki törődik azzal, hogy cikkeinek aláírása alatt ez a megjegyzés szerepel: „volt nemes”.

Benedek ezredes csapata eközben erőltetett menetben vonult Tarnówból Krakkó felé. Az ő propagandája se volt hatástalan: katonáit a parasztok egyre növekvő tábora követte, hogy a császár elégedettségére hozzájáruljon a „lázadókkal” való leszámoláshoz. Az ezredes pénzt és sőt ígért a hozzá csatlakozóknak, s február 27-én már a Krakkói Köztársaság kapujában állott. Dembowski fegyvertelen körmenet élén, templomi zászlók és feszületek alatt vonult az osztrákok elébe, abban bízva, hogy a hit erejével maga mellé tudja állítani a félrevezetett parasztokat. A katonák sortüze nemcsak reményének, életének is véget vetett.

Tyssowski március 2-án leköszönt a hatalomról, és két nap múlva 1500 embere élén, a porosz király jóindulatában bízva, Sziléziába vonult. A várost még aznap ellepték Miklós cár csapatai. Meglepetésszerűen. Krakkó módosabb rétegei nagy megkönnyebbüléssel fogadták a változást, köszöntötték a város új gazdáját. Nemcsak amiatt, hogy a társadalmi forradalom veszélye elhárult fejük és javaik fölül, de amiatt is, mert tartottak az osztrákok bosszújától.

A kilenc napig tartó „első lengyel szociális forradalom”, amelyet antifeudális jellege miatt Marx is történelmi jelentőségűnek tartott, véget ért. Tanulsága keserű volt a lengyel forradalmárok számára. Végérvényesen meggyőzte őket arról, hogy csak egy demokratikus lengyel nemzet harcolhatja ki az ország függetlenségét, ám a lengyel demokrácia elválaszthatatlan függvénye a feudális kiváltságjogok eltörlése és az agrárkérdés megoldása, hogy népet nem elég hangzatos eszmékkel, elméletekkel felemelni, annak magatartását csak kemény gyakorlati munka határozhatja, változtathatja meg.

Krakkót az osztrákok bosszújától természetesen nem oltalmazta meg Miklós cár. Amit a felkelés kirobbanása előtt Bécs elmulasztott, március 4. után sokszorosán pótolta: ezerkettőszáz embert tartóztatott le a Krakkói Köztársaságban és három ezret Galíciában. Közülük néhányat kivégeztek, több százat börtönöztek be vagy tartottak még két év múlva is vizsgálati fogságban. A tavasz folyamán pedig kíméletlenül felszámolták a galíciai parasztfelkelést.

A Krakói Köztársaságot 1846 novemberében számolták fel. Pétervár és Berlin jóváhagyásával. Ausztria bekebelezte a szabad várost. Czartoryski herceg diplomáciailag hiába követett el minden tőle telhetőt: a hajdani Lengyelország önállóságának jelképes maradéka megszűnt. A lengyel államocska léte mellett kezességet vállaló Anglia és Franciaország figyelméből és felelősségérzetéből ezúttal is csak szerény tiltakozásra futotta.

TVPVV FVNDATIONIS ACADEMIÆ CRACOVIENSIS.

Ex Altari & Epitaphio ad Mausolæum Dni JAGIELLONIS.

In Ecclesia Cathedrali Vrbsis ciuitatem.



A KRAKKÓI EGYETEM ALAPÍTÁSÁT MEGŐRÖKÍTŐ OLTÁRKÉP.
BAL OLDALT SZT. SZANISZLÓ, JAGELLÓ ULÁSZLÓ ÉS A LITVÁN DIÁKOK,
JOBBO OLDALT SZT. LÁSZLÓ, HEDVIG, MEG A MAGYAR ÉS LENGYEL DIÁKOK